



Structural Analysis of Building the Ideal Islamic Society through People-Centered Intermediate Circles

Nafiseh Akhavan Nilchi

PhD Candidate, Shahed University, Tehran, Iran.

Mohammad Rahim Eivazi

Professor, Faculty of Governance, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: mr.eivazi@ut.ac.ir

Mahdi Naderi

Associate Professor, Shahed University, Tehran, Iran

Abstract

The Islamic society is defined as a society in which all spheres of social life are guided by Islamic principles. In the process of establishing such a society, people-centered intermediate circles assume a pivotal role, as their mission entails mobilizing the capacities of the populace within the societal context, in coordination with authorities. In such a context, the public's potential is maximized to achieve governance objectives, thereby fostering a profound connection between the people and officials. The objective of this study is to ascertain the pivotal factors and drivers that will shape the future construction of the ideal Islamic society, with a focus on intermediate circles. A structured questionnaire was meticulously designed and completed by 12 experts, emphasizing the most prioritized and significant factors. Subsequently, the interrelations of the identified factors and the projected state of the Islamic society through intermediate circles were analyzed using the MICMAC software. This analysis was informed by strategic foresight and structural analysis methods. The findings indicate that the future of Islamic society, predicated on intermediate circles, is characterized by instability. It is incumbent upon policymakers and planners to exercise prudence in the management of uncertainties, thereby averting unanticipated developments. Through strategic management, they are tasked with acting in accordance with the identified key factors and drivers. A total of 15 influential factors were identified, with "building public trust," "participatory governance," "recognizing and empowering community groups," "enhancing dialogue and communication between the people and the government," and "youth empowerment" emerging as the primary drivers.

Keywords: Islamic society, people-centered intermediate circles, structural analysis, MICMAC software, strategic foresight



تحلیل ساختاری ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی مردم‌پایه

نقیسه اخوان نیلچی

دانشجوی دکتری دانشگاه شاهد، تهران، ایران

محمدرحیم عیوضی

استاد دانشکده حکمرانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: mr.eivazi@ut.ac.ir

مهدی نادری

دانشیار دانشگاه شاهد، تهران، ایران

چکیده

جامعه اسلامی، جامعه‌ای است که در آن زمام عرصه‌های زندگی اجتماعی انسان‌ها برگرفته از اسلام باشد. برای ساخت چنین جامعه‌ای جریان حلقه‌های میانی مردم‌پایه نقشی اساسی دارند؛ زیرا رسالت حلقه‌های میانی به صحنه آوردن ظرفیت‌های مردمی در متن جامعه و همراه با مسئولین است. در چنین شرایطی است که از ظرفیت حداکثری مردم در راستای اهداف حاکمیتی بهره گرفته می‌شود و پیوند عمیق بین مردم و مسئولان برقرار می‌شود. در این مقاله با هدف شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌های اثرگذار بر آینده ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی و با تأکید بر با اولویت‌ترین و با اهمیت‌ترین عوامل پرسش‌نامه طراحی شد و توسط ۱۲ نفر از خبرگان تکمیل شد. سپس بر مبنای نظر خبرگان، با بهره‌گیری از آینده‌نگاری راهبردی و روش تحلیل ساختاری، اثرات متقابل عوامل شناسایی شده بر هم و وضعیت آینده جامعه اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی در نرم‌افزار میک‌مک مورد بررسی قرار گرفت. نتایج این مقاله نشان می‌دهد، آینده جامعه اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی وضعیت ناپایداری را خواهد داشت و سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان باید با مدیریت صحیح و توجه به عدم قطعیت‌ها از غافل‌گیری جلوگیری به عمل آورده و در راستای مدیریت راهبردی با توجه به عوامل کلیدی و پیشران‌ها اقدام کنند. بنابراین ۱۵ عامل اثرگذار بر آینده شناسایی و اثرات متقابل آن‌ها بر همدیگر بررسی شد و «اعتمادبخشی به مردم»، «حکمرانی مشارکتی» و «به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی» به همراه «گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت» و «نیروی جوانان» پیشران‌های اصلی شناسایی شدند.

کلیدواژه‌ها: جامعه اسلامی، جریان حلقه‌های میانی، تحلیل ساختاری، نرم‌افزار میک‌مک، آینده‌نگاری راهبردی

مقدمه

جامعه از مفاهیم به ظاهر ساده است که پیچیدگی‌های فراوانی دارد. مهم‌ترین بحث در مفهوم‌شناسی جامعه این نکته است که جامعه جمع فرد فرد انسان‌هاست که در یک محدوده جغرافیایی خاص زندگی می‌کنند و یا خود دارای بطن و روحی است که از وحدت و در کنار هم قرار گرفتن افراد حاصل می‌شود. جامعه و اجتماع از اصطلاحات ظریف و دقیق جامعه‌شناسی است که بعضاً این دو اصطلاح اشتباه به کار برده می‌شوند. «تاریخ تفکر اجتماعی تمایز مفهومی مشخصی را بین جامعه و اجتماع نشان نمی‌دهد. به عنوان مثال برای ارسطو واژه جداگانه‌ای برای جامعه، اجتماع و دولت وجود ندارد و تمایزات آن‌ها نیز مشخص نیست. در تحلیل نهایی، تمام اشکال اجتماع برای ارسطو، جزئی از اجتماع سیاسی تلقی می‌شوند. این عدم تمایز مفهومی بین جامعه و اجتماع در میان متفکرین ادامه داشته تا اینکه با تشدید تفکیک اجتماعی و تقسیم کار اجتماعی در اثر چهار فرایند صنعتی شدن، شهرنشینی، خردورزی و دیوان‌سالاری به تدریج دو مفهوم جامعه و اجتماع در تقابل با یکدیگر قرار گرفتند. این تقابل در نظریه تونیس و سایر نظریه‌های دوقطبی متبلور شد» (چلبی، ۱۳۸۲: ۶۶). «فردیناند تونیس جامعه‌شناس آلمانی از نخستین افرادی بود که در مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی معادل‌های آلمانی این دو واژه اجتماع و جامعه را از یکدیگر متمایز دانست و به تعریف جداگانه این دو اصطلاح پرداخت» (آراسته خو، ۱۳۷۰: ۷۴). در رویکرد اسلامی جامعه مطلوب اسلامی جامعه‌ای است که مردم در پیوند با یکدیگر در سایه اسلام سعادت دنیوی و اخروی خویش را تأمین می‌کنند و رشد فرد و جامعه درهم تنیده است. برای ساخت چنین جامعه‌ای نیاز است محوری‌ترین بحث در نظام جمهوری اسلامی که نقش‌آفرینی هر چه بیشتر مردم است مورد توجه قرار گیرد چراکه در مسیر پیشرفت و رسیدن به جامعه مطلوب اسلامی در گام‌های تمدن‌ساز گفتمان انقلاب اسلامی در گرو مشارکت همه آحاد مردم است. چگونگی به صحنه آوردن مردم و استفاده از سرمایه و مشارکت مردم در این مسیر حائز اهمیت است. چهارچوب نظری که برای این امر توسط مقام معظم رهبری مطرح شده، جریان حلقه‌های میانی مردم پایه‌ای است که در قالب آن ظرفیت‌های بالقوه مردمی بالفعل شده و



موتور حرکت به سمت جامعه مطلوب اسلامی به حرکت در خواهد آمد. در مسیر تحقق جامعه مطلوب اسلامی، داشتن رویکرد آینده‌پژوهی و معرفت نسبت به آینده در عصری تحولات گسترده و شتابان امروز برای سیاست‌گذاران و مجریان ضرورتی حیاتی است و تصمیم‌گیری بدون توجه به روندهای محتمل آینده، معقول نیست. برای بررسی آینده باید عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر آینده هر موضوع یا پدیده را مورد ارزیابی قرار داد و با شناخت صحیح هر یک از این مؤلفه‌ها به برنامه‌ریزی و اتخاذ تصمیمات راهبردی و متناسب با آینده مسائل و موضوعات برای تبدیل نمودن شرایط پیش‌روی آینده به فرصت‌های مناسب پرداخت. از نظر اسلاترو برخی دیگر از دانشمندان آینده‌پژوهی، تلفیقی از مدیریت راهبردی و آینده‌پژوهی «آینده‌نگاری راهبردی» است که تصمیم‌سازی بلندمدت را مدنظر دارد (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵: ۱۸). آینده‌نگاری راهبردی به‌عنوان یک دورنما یک حالت نظام‌مند تفکر و یک مجموعه‌ای از فعالیت‌ها تعریف می‌شود که بر پایه فهم ویژگی‌ها، توانایی‌ها، الگوهای رفتار و فضا و وضعیت‌ها برای مانور در محیط اجتماعی استوار است. آینده‌نگاری راهبردی بر حل مسائل و رسیدن به نتیجه تأکید دارد و قلمرو زمانی معمولاً ۵ تا ۲۰ ساله را در برمی‌گیرد (عیوضی و ناغانی، ۱۳۹۶: ۱۰۹). «میشل گوده»^۱ آینده‌نگاری را بر مبنای نگرش «گاستون برگر»^۲ تعریف می‌کند. برگر آینده‌نگاری را نیازمند گسترده بینی، دورنگری، مخاطره پذیری، اندیشیدن به نوع بشر و تحلیل موشکافانه می‌داند. گوده سه ویژگی متفاوت بودن، نگاه جمعی و کاربست روش‌ها با بیشترین دقت و مشارکت ممکن را به نظر برگر می‌افزاید (گودت و دارنس، ۲۰۱۱: ۱۰). کوسا نیز درباره مفهوم آینده‌نگاری راهبردی معتقد است؛ آینده‌نگاری شاخه‌ای از تفکر راهبردی است که با تأکید بر اطلاعات و دانش موجود بر تحلیل‌های مربوط به راهبردهای بدیل و آینده‌های ممکن تمرکز دارد (کوسا، ۲۰۱۱: ۲۴) و برای ساخت آینده مطلوب بر مبنای تفکر و اندیشه خویش و جلوگیری از غفلت نسبت به آینده راهگشا خواهد بود. در این میان سؤال اصلی که مطرح می‌شود این است که نحوه عملیاتی

1. Michel Godet

2. Guston Berger

3. Godet & Durance

4. Kuosa

شدن ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی چگونه است؟ همچنین به سؤالاتی از قبیل عدم قطعیت‌های آینده جامعه اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی چیست؟ و چه عوامل کلیدی و راهبردی نقش پیشران‌های اصلی ساخت جامعه اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی را دارند؟ نیز پاسخ داده می‌شود. برای یافتن پاسخ سؤالات مطرح شده، از روش تحلیل ساختاری در آینده‌نگاری راهبردی بهره گرفته شده است تا راهکارهای مناسب جهت رویارویی با آسیب‌ها و چالش‌ها احصا شده و همچنین بهترین فرصت‌های مرتبط با ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی مردم پایه در کشور شناسایی شود و مسیری واضح را در برابر سیاست‌مداران و برنامه‌ریزان اجتماعی قرار دهد که با اشراف بر آینده وضعیت جامعه اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی بتوانند تهدیدات آن را به فرصت راهبردی تبدیل کرده و از فرصت‌ها برای ساخت آینده مطلوب جمهوری اسلامی ایران بهره گیرند.

۱. پیشینه تحقیق

پژوهشگران زیادی به بررسی نقش مردم در جامعه و نظام سیاسی اسلام توجه داشته‌اند ولی با توجه به بدیع بودن مفهوم حلقه‌های میانی، آثار اندکی در سال‌های اخیر به این موضوع پرداخته‌اند. منابع مرتبط را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی نمود:

عنوان مقاله/کتاب	پژوهشگر و سال انتشار	اهداف و یافته‌ها
الگوی نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی	مهدی آذربایجانی؛ علیرضا علی احمدی؛ عطاءاله رفیعی آتانی؛ مهدی عبدالحمید فصلنامه دانش سیاسی، فروردین ۱۴۰۲	با توجه به جایگاه حکمرانی در شکل‌گیری الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت، پژوهش حاضر با هدف کمک به شکل‌گیری الگوی نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران تدوین شده است. مؤلفه‌های اصلی حاصل آمده در این الگو عبارت‌اند از: اتکا به خود و استقلال؛ انتخاب و تربیت مسئولان مبتنی بر ارزش‌ها، باورها و هویت؛ بهره‌برداری از کلیه منابع و ظرفیت‌ها؛ بهره‌گیری از تجارب دیگران؛ بهره‌گیری از خلاقیت و نوآوری؛ بهره‌گیری



عنوان مقاله/کتاب	پژوهشگر و سال انتشار	اهداف و یافته‌ها
		از مشارکت همه مردم و بالاخره بهره‌گیری از عقلانیت و منطق
مجموعه مقالات سومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب، الگوی جریان حلقه‌های میانی تمدن‌ساز	دانشگاه جامع امام حسین ^(ع) ، ۱۴۰۱	با هدف تبیین نظریه حلقه‌های میانی در محورهای زیر برگزار شد: تشکیلات، رهبری و راهکارهای عملیاتی حلقه‌های میانی؛ تربیت دینی و آموزش عمومی حکمرانی فضای مجازی در گام دوم انقلاب اسلامی جریان حلقه‌های میانی؛ مؤلفه‌ها، ابعاد و شاخصه‌ها، جریان حلقه‌های میانی؛ آسیب‌ها و راه‌حل برون‌رفت از آن، شهید سلیمانی؛ الگوی خودسازی و اخلاق‌مداری در تعامل با جامعه، محور ویژه: جریان حلقه‌های میانی و فتح خرمشهرهای آینده (نقاط عطف در محورهای ۷ گانه بیانیه گام دوم)
حکمرانی نوین	پژوهشکده تبلیغ و مطالعات اسلامی باقرالعلوم (ع) ۱۴۰۱	دیدگاه جمعی از اندیشه‌ورزان انقلاب اسلامی پیرامون هویت و کارکرد حلقه‌های میانی است
امام محله؛ مقدمه‌ای بر امامت در مقیاس میانی و سازوکارهای تنفّذ آن	حمیدرضا ترابی، بنیاد هدایت، ۱۴۰۰	در این کتاب امامت در سه مقیاس کلان، میانی و خرد آمده است. امامت در سطح کلان، به‌مثابه عالی‌ترین نهاد و مقام حاکمیتی است. امامت در سطح میانی، به‌مثابه فعالیت اجتماعی و رفتار جمعی است که در فرهنگ عمومی نمود می‌یابد. «نائب الامام»، «ولاه الامام»، «وکیل الامام»، «کفیل الامام»، «سفیر الامام»، «امام الحاج»، «امام جمعه»، «امام جماعت شهر و روستا»، «امام بازار» و غیره تعبیر «امام محله»، جملگی از مصادیق امامت در مقیاس میانی است. امامت در سطح خرد به‌مثابه آگاهی فردی و پایه‌های فکری، اخلاق، رفتار و کنش‌های شخصی است.
مقام مردم	محمدرضا فلاح‌شیروانی،	با نظر به دیدگاه‌های مردم‌محور حضرت امام و نقش مؤثر این نگاه در ویرایش زندگی معاصر کشور ما،

عنوان مقاله/کتاب	پژوهشگر و سال انتشار	اهداف و یافته‌ها
	انتشارات پژوهشکده تبلیغ و مطالعات اسلامی باقرالعلوم (ع) ۱۳۹۸،	مقام مردم و مردم‌سالاری به تصویر کشیده شده است.
نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در تحقق حکمرانی مطلوب در جمهوری اسلامی ایران	جعفر منصوری، روح‌الله منصوری، انتشارات هاوار، ۱۳۹۷	این کتاب به نقش‌آفرینی مردم در حکومت اسلامی در قالب سازمان‌های مردم‌نهاد اختصاص دارد.
بررسی رابطه ولایت‌فقیه و سرمایه اجتماعی	امیرعباس عبدالهی، دانشگاه آزاد واحد گرمسار، ۱۳۹۲	در این تحقیق سعی بر آن است نقش ولایت‌فقیه بر سرمایه اجتماعی و رابطه بین آن‌ها را مورد بررسی قرار دهد و ولایت‌فقیه را به‌عنوان عنصر انسجام بخش جامعه مورد بررسی می‌کند که این خود خلق سرمایه اجتماعی جدید است.
جایگاه حلقه‌های میانی در حکمرانی تشکیلاتی و نقش آن در تمدن‌سازی، با نگاهی به مقوله حزب	محمدرضا مجیدی؛ یونس سبزی کریم آبادی؛ فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۱۴۰۱	حلقه‌های میانی را الگویی برای پر کردن خلأ و گسست‌های میان مردم و حاکمیت می‌داند به طرزى که انسجام اجتماعى و حرکت عمومى که لازمه تحقق تمدن نوین اسلامی است تحقق یابد.
جایگاه و نقش مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه امام خمینی	محمد اسماعیل قاسمی طوسی، دانشگاه باقرالعلوم، ۱۳۷۹	این پژوهش مردم در نظام سیاسی اسلام را بررسی کرده و قائل به این است که مردم در مراحل مختلف گزینش مسئولان، تصمیم‌گیری و نظارت بر عملکرد آنان و پاسخ‌گویی مسئولان، دارای ابزارها و اهرم‌های مناسبی هستند. سازوکار حاکمیت مردم از دو طریق امریه‌معروف و نهی از منکر و انتخاب مسئولان توسط مردم است.



همان‌گونه که در مرور ادبیات پیشین حلقه‌های میانی ملاحظه می‌شود. کارهای علمی اندکی مستقیماً به این مهم پرداخته است و آثاری از قبیل مجموعه مصاحبه‌ها و یا مجموعه مقالات همایش است. بنابراین می‌توان گفت کار علمی جدی و عمیق در این موضوع انجام نگرفته است. هرچند پژوهش‌هایی به نوع نگاه به مردم در حکومت و نظام اسلامی و جایگاه مردم در اندیشه رهبران انقلاب اشاره دارد و برخی از پژوهش‌ها نیز در قالب جامعه مدنی، سرمایه اجتماعی و مؤسسات مردم‌نهاد به نقش‌آفرینی اجتماعی مردم اشاره دارد. همچنین کار پژوهشی برای شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌های حلقه‌های میانی انجام نشده است.

۲. ادبیات مفهومی

۲-۱. جامعه اسلامی

وقتی سخن از جامعه می‌شود منظور اجتماع عده‌ای از افراد منفرد نیست؛ بلکه سخن از هویتی مستقل تشکیل یافته از روابط اجتماعی افراد است. با این تعبیر، وجود یک عده مردم دین‌دار و مسلمان تشکیل یک جامعه اسلامی را نمی‌دهد بلکه هرگاه در یک جمع انسانی شبکه‌ای از روابط اجتماعی پایدار صورت گرفت، در چنین حالتی جامعه انسانی تشکیل خواهد شد. بنابراین جامعه اسلامی بیشتر از اینکه بر مسلمان بودن تک‌تک اعضای اجتماع متمرکز باشد بر دینی بودن روابط اجتماعی در جامعه استوار است.

مسلمان بودن افراد شرط لازم برای تحقق جامعه اسلامی است؛ ولی کافی نیست. ممکن است تمام افراد جامعه‌ای مسلمان باشند؛ اما روابط و نهادهای اجتماعی آن برگرفته از اسلام نباشد؛ چنین جامعه‌ای در عرصه جامعه‌شناختی جامعه اسلامی تلقی نمی‌شود. بلکه جامعه اسلامی جامعه‌ای است که در آن زمام عرصه‌های زندگی اجتماعی انسان‌ها اعم از سیاست، اقتصاد، حقوق و غیره برگرفته از اسلام باشد و تمامی روابط اجتماعی بر مدار اسلام باشد.

جامعه مطلوب اسلامی زندگی گوارایی را در نظر دارد که سعادت دنیا و آخرت را برای آحاد مردم به ارمغان می‌آورد. اندیشمندان زیادی همچون فارابی، ابن‌سینا، ابن‌خلدون و غیره الگوی جامعه اسلامی را طراحی کرده‌اند. مقام معظم رهبری نیز به‌طور کامل و جامع به جامعه

اسلامی پرداخته‌اند و یکی از مراحل نیل به تمدن اسلامی ذکر کرده‌اند. ایشان معتقد هستند جامعه‌سازی یکی از بزرگ‌ترین هدف‌های اسلامی است و رشد و انحطاط فردی و اجتماعی به وضعیت جامعه بستگی دارد و یکی از رسالت‌های انبیا ساختن جامعه توحیدی است (عیوضی و پوردانش، ۱۳۹۹: ۴).

جامعه اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری مبتنی بر بیانیه گام دوم این‌گونه تعریف می‌شود: «جامعه اسلامی مطلوب جامعه‌ای است که دارای استقلال ملی و آزادی اجتماعی، دارای انگیزه و اراده جهاد، مشارکت و پیشرفت، دارای بصیرت، علم و تجربه، دارای بنیان‌های عمیق دینی، ایمانی و معنوی، دارای شجاعت، اعتماد به نفس و امیدوار به آینده و دارای موازین ارزشی و اخلاقی باشد» (خلیلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸).

۲-۲. حلقه‌های میانی

اصطلاح جریان حلقه‌های میانی تنها یک‌بار توسط مقام معظم رهبری به‌کاربرده شده است. هرچند تعبیری نزدیک مانند حلقه واسط برای حوزه علمیه در جریان پیروزی انقلاب اسلامی نیز به‌کار برده شده است.^۱ این اصطلاح در تبیین بیانیه گام دوم و چند ماه پس از صدور آن در دیدار با دانشجویان در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱ بیان شده است. در این سخنرانی عناصر یک حرکت عمومی را بیان می‌کنند که عبارتند از شناخت صحنه، جهت‌گیری منطقی و قابل قبول مشخص و یا روندی که برگزیده می‌شود، عامل امیدبخش یا شناخت ظرفیت‌های ملی به‌عنوان کارگزار حرکت عمومی و در نهایت راهکارهای عملی و در نظر گرفتن ساختار متناسب.

۱. آن وسیله‌ای که فکر امام راه خواسته امام راه آن نیت امام را تحقق بخشید، عملیاتی کرد، اجرایی کرد، حوزه علمیه بود؛ طلاب بودند؛ ارتباط انقلاب با حوزه قم این است، بله، درست است، ما می‌گوییم همه اقشار مردم در انقلاب شرکت داشته‌اند، واقع قضیه هم همین است، یا در مورد آن گروه‌های پیشرو مثلاً می‌گوییم «دانشجوها، طلبه‌ها» و اسم دانشجویان را می‌آوریم، درست است؛ این‌ها هم واقعاً پیشرو بوده‌اند؛ در این شکی نیست اما پیشرو بودن و ورود، یک حلقه وصلی لازم داشت؛ یک حلقه واسطی لازم داشت؛ این حلقه واسط حوزه علمیه قم بود و البته حوزه‌های علمیه دیگر؛ فقط حوزه قم نبود. شما توجه داشته باشید که این انقلاب عظیم، این پدیده حیرت‌انگیز، این حادثه‌ای که دنیا را تکان داد - واقعاً دنیا را تکان داد - منتهی می‌شود به این حلقه واسط، یعنی به حوزه قم. نسبت حوزه قم با انقلاب این است (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۴/۱۲/۲۵).



ایشان سپس عنصر چهارم از حرکت عمومی را بازتر می‌کنند و می‌فرمایند: «این مورد آخری که مسئله راهکارهای عملی باشد، احتیاج دارد به هدایت، تمرکز، پیگیری، فعالیت بی‌درپی و لحظه‌به‌لحظه برای اینکه بتواند این کاروان عظیم جامعه را و مهم‌تر از همه جوان‌های جامعه را به‌پیش ببرد. این کار □ چه کسی است؟ این تمرکز، این ایجاد برنامه کار، پیدا کردن راهکار، ارائه راهکار، برنامه‌ریزی، به عهده چه کسی است؟ این به عهده جریان‌های حلقه‌های میانی است. این، نه به عهده رهبری است، نه به عهده دولت است، نه به عهده دستگاه‌های دیگر است؛ [بلکه] به عهده مجموعه‌هایی از خود ملت است» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۸/۰۳/۰۱). با توجه به این سخنرانی در اندیشه مقام معظم رهبری جریان حلقه‌های میانی راهکار عملیاتی است که وظیفه هدایت، برنامه‌ریزی، تمرکز، پیگیری و فعالیت در زمینه‌های مختلف را بر عهده دارند.

در تبیین دقیق‌تر جریان حلقه‌های میانی می‌توان عنوان داشت، در نظام امام و امت جبهه واحدی به نام امت در سطح عموم مؤمنین گسترش می‌یابد و اصل ولایت در موضع‌گیری‌های داخلی و خارجی امت اسلام تجلی می‌کند. در داخل همه مردم موظفند با دقت نیروها را در یک راه و به‌سوی هدف واحد بسیج نمایند و از تفرقه و هرز رفتن بخشی از نیروها بشدت بپرهیزند. چنین شرایطی مستلزم آن است که رابطه‌ای عمیق و نیرومند همه آحاد مردم را به هم پیوند زند. و این نقش اساسی را در نظام امت امام جریان حلقه‌های میانی انجام می‌دهند. بنابراین جریان حلقه‌های میانی، امری ضروری برای ادامه مسیر انقلاب اسلامی در جهت قیام عمومی مردم و به صحنه آوردن ظرفیت‌های مردمی در متن جامعه، در معیت با ولی و همراه با مسئولین است که کارکرد مهم آن، پیوند گذشته با آینده، پیوند وضع موجود با آرمان‌ها و پیوند انقلاب اسلامی با تمدن نوین اسلامی است. در چنین شرایطی است که از ظرفیت حداکثری مردم در راستای اهداف حاکمیتی بهره گرفته می‌شود و پیوند عمیق بین مردم و مسئولان در انجام رسالت‌ها برقرار می‌شود. حلقه‌های میانی باید مسئله‌محور و تخصصی باشند. حلقه‌های میانی بر اساس مردم‌بنیادی و مردم‌سالاری دینی واسطه بین نظام مسائل و ظرفیت‌های حل مسئله هستند. حلقه‌های میانی تعیینی جدید از جمهوریت در نظام

اسلامی است. به تعبیری دیگر حلقه‌های میانی به واسطه کار ویژه‌های خود، مناسباتی را شکل می‌دهد که مشارکت عمومی افراد جامعه گسترش یابد. حلقه‌های میانی ساختاری جدید در بین سطوح ساختاری نظام اسلامی نیست بلکه به موازات ساختار موجود در تمامی سطوح جامعه اسلامی جایگاه دارد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳-۱. رویکرد، جامعه آماری و نمونه آماری پژوهش

رویکرد این پژوهش کیفی است و در نهایت به ارائه تحلیل‌های تجویزی درباره آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی می‌پردازد.

برای جمع‌آوری داده‌های موردنیاز این مقاله، ابتدا با بهره‌گیری از منابع معتبر ذیل رویکرد کتابخانه‌ای و مرور اسنادی، ادبیات اولیه تحقیق تهیه و در ادامه از روش مصاحبه (پرسش‌نامه باز) به عنوان روش‌های مکمل استفاده شده است. همچنین با توجه به اهمیت موضوع مقاله و با توجه به اینکه یکی از اهداف اصلی، توسعه نگاه و افق راهبردی سیاست‌گذاران، تصمیم‌گیران و مدیران کلان کشور به ظرفیت‌های نا اندیشیده در خصوص آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی و عوامل مؤثر بر آن بوده است، سعی شده از خبرگان کارآمد در این خصوص استفاده شود. به همین منظور جامعه آماری مجموعه‌ای از صاحب‌نظرانی هستند که توانایی کمک تحلیلی به اهداف مقاله را دارا بودند. از روش نمونه‌گیری هدفمند و انتخاب آگاهانه افراد و مشارکت ۱۲ نفر خبره به عنوان نمونه آماری، استفاده شده است. با این ۱۲ نفر مصاحبه صورت گرفت و در جمع‌بندی مصاحبه‌ها در نهایت ۱۵ پیشران (متغیر اصلی) شناسایی و مبنای این مقاله قرار گرفت.

۳-۲. روش تحلیل ساختاری و تأثیر متقابل

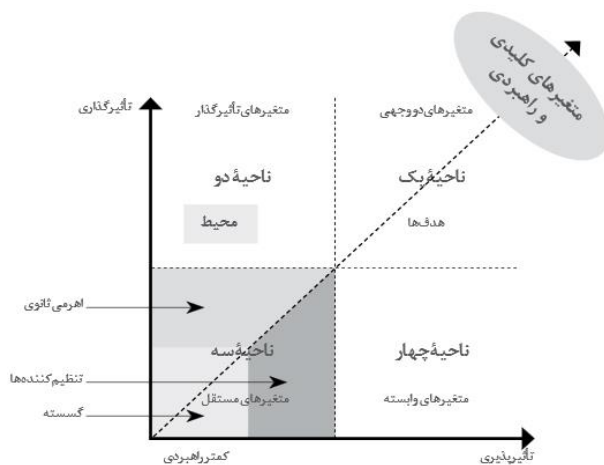
روش تحلیل ساختاری و تأثیرات متقابل در سال ۱۹۹۶ توسط تئودور گوردن و هلمز ایجاد شد و اکنون یکی از روش‌های پیشرفته و مقدمه‌ای برای سناریونویسی در مطالعات



آینده پژوهی محسوب می شود. سؤال «آیا پیش بینی آینده می تواند مبتنی بر تأثیرات احتمالی متقابل اتفاقات آینده بر یکدیگر باشد؟» مبنای این روش است (گوردن^۱، ۱۹۹۴).

این روش اثر متقابل بین روندها و متغیرها با توجه به درجه اهمیت آن ها را نشان می دهد. همچنین وابسته و یا مستقل بودن، پیشران ها و اینکه کدام متغیرها توسط سایر متغیرها به پیش رانده می شوند. در این تحلیل اثر غیرمستقیم و مستقیم که آثار مستقیم حاصل تحلیل تأثیرات عوامل بر همدیگر است و آثار غیرمستقیم به وسیله توان های ۲ و ۳ و ۴ و غیره به دست می آید؛ را تحلیل می کند. نرم افزار MicMac نرم افزاری است که برای انجام محاسبات این روش طراحی شده است. بر اساس این نرم افزار ابتدا متغیرهای مهم شناسایی می شود و در ماتریس تحلیل اثرات در نرم افزار وارد می شود. تحلیل تأثیر متقابل متغیرها بر هم دیگر به وسیله ناحیه های مختلف مختصات سنجیده می شود. این مختصات چهار ناحیه دارد که در هر ناحیه میزان اثرپذیری و اثرگذاری پیشران ها را مشخص می کند (ربانی، ۱۳۹۱). برای تحلیل پیشران ها، لازم است متغیرهایی که در این نرم افزار و تحلیل های آن رایج است تبیین گردند. در تحلیل های انجام شده بر اساس نرم افزار میک مک پنج دسته از متغیرها در چهار ناحیه یا قسمت مطرح می شوند. دسته اول متغیرها، که در ناحیه اول، شمال شرقی نمودار قرار دارند، متغیرهای دو وجهی هستند. این متغیرها هم زمان به صورت تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیر عمل می کنند و در ماهیت با عدم پایداری آمیخته است. هم قابل دست کاری و کنترل هستند. متغیرهای ریسک به متغیرهایی اطلاق می شود که در بالای خط قطری این ناحیه هستند. به این دلیل که قابلیت تبدیل به عامل اصلی را دارند. متغیرهای هدف متغیرهایی هستند که زیر خط قطری این ناحیه هستند؛ زیرا با ایجاد تغییر در این متغیرها می توان تغییرات تکاملی را در سامانه مشاهده کرد. این توصیف متغیرهایی را که تأثیر بالایی دارند، ولی قابل کنترل نیستند، نمی توان به عنوان متغیر راهبردی محسوب کرد. دسته دوم متغیرهای تأثیرگذار هستند که در قسمت شمال غربی نمودار نمایش داده می شوند. این متغیرها ورودی محسوب شده که از جنس متغیرهای محیطی به شمار می روند و در زمره بحرانی ترین مؤلفه ها، بیشتر

تأثیرگذار و کمتر تأثیرپذیر هستند. دسته سوم متغیرهای تأثیرپذیر یا وابسته هستند که در ناحیه جنوب شرقی نمودار قرار می‌گیرند. این طیف از متغیرها دارای تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بالا هستند و از متغیرهای تأثیرگذار و دو وجه به شدت تأثیر می‌پذیرند. دسته چهارم متغیرهای مستقل یا مستثنا هستند که در قسمت جنوب غربی نمودار نمایش داده می‌شوند. این متغیرها که خود به سه دسته تقسیم می‌شوند کمترین تأثیرپذیری و تأثیرگذاری بر سامانه دارند. این متغیرها بر سایر متغیرها اثر نمی‌گذارند و همچنین اثر نیز نمی‌پذیرند و ارتباط کمی با اجزای سامانه دارند. متغیرهای تنظیمی دسته پنجم متغیرها هستند که در مرکز نمودار قرار می‌گیرند و ارتباط مناسبی با متغیرهای دسته اول تا سوم دارند. در این میان متغیرهای کلیدی- استراتژیک، متغیرهایی هستند که قابل دست‌کاری و کنترل بوده و بر پویایی و تغییر سامانه تأثیرگذارند. متغیرهای ناحیه ۴، وابستگی به سایر متغیرها دارند و بیشتر نتیجه سایر متغیرها هستند بنابراین خاصیت راهبردی ندارند. متغیرهای ناحیه ۱، ظرفیت تأثیرگذاری و کنترل سامانه را دارا هستند و از این جهت متغیرهای راهبردی محسوب می‌شوند. هر آنچه از انتهای ناحیه ۳، به سوی انتهای ناحیه ۱، حرکت شود راهبردی بودن و اهمیت متغیرها نیز افزایش می‌یابد (طاهری دمنه و همکاران، ۱۳۹۳). نمودار ذیل وضعیت هریک از متغیرها را نمایش داده است.



نمودار ۱: مختصات تحلیل تأثیر متقابل متغیرها



۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

۴-۱. مراحل انجام پژوهش و یافته‌های تحقیق

در گام اول، متغیرهای اصلی با مطالعه کتابخانه‌ای و مرور اسنادی استخراج شد و با بررسی به ۱۵ متغیر اصلی رسید.

در گام بعد از صاحب‌نظران و خبرگان در حوزه مورد مطالعه خواسته شد که میزان ارتباط و اثرگذاری متغیرها بر یکدیگر را مشخص کنند. بدین منظور فرم زیر برای خبرگان طراحی شد که در قالب ماتریس تأثیر اثرات متقابل برای نمره‌دهی و مشخص شدن میزان اثرگذاری و اثرپذیری متغیرها به ۱۲ نفر از صاحب‌نظران و خبرگان در قالب پرسش‌نامه جدول شماره (۱) داده شد تا وضعیت هر مسئله و یا متغیر در ارتباط با ۱۴ مورد دیگر مورد بررسی قرار گرفته و هر خبره با توجه به سابقه علمی و ذهنی و ملاحظات خود، به نقش هر مسئله و میزان تأثیرگذاری آن نظر داده است.

خبرگان در طیف عددی ۰ تا ۳ (صفر بدون تأثیر و ۳ بیشتر تأثیر) اثرات متقابل را وزن‌دهی کردند. برای این امر مهم، از خبرگان خواسته شد که در پرسش‌نامه ارتباط هر متغیر با خودش را صفر در نظر گیرند و چنانچه بین یک متغیر با متغیرهای لحاظ شده دیگر هیچ ارتباطی وجود نداشته باشد، امتیاز آن پیشران صفر خواهد بود. ارتباط ضعیف، یک امتیاز؛ ارتباط متوسط، دو امتیاز؛ و ارتباط زیاد، سه امتیاز را به خود اختصاص می‌دهد و جمع‌بندی و میانگین نظرات خبرگان محاسبه شد و عددهای نهایی در جدول (۱) آمده است.

جدول ۱: میانگین نمرات خبرگانی به پیشران‌های تأثیرگذار بر آینده جامعه مطلوب بر اساس

جریان حلقه‌های میانی

اثروپذیری پیشران‌ها \ اثروگذاری پیشران‌ها	نیروی جوانان	اعتماد بخشی به مردم	گسترش عقلانیت	رشد و تربیت مردم	اصلاح قانون تشکله‌ها	مساجد و روحانیت	زنان	تغییر کارکرد دولت از تصدی گری به حمایت گری	حکمرانی مشارکتی (مردمی)	همگرایی	گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت	استخراج نظام مسائل	به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی	کوچک سازی دولت	گفتمان‌سازی
نیروی جوانان	۰	۳	۲	۲	۱	۲	۱	۱	۳	۲	۲	۲	۱	۱	۳
اعتماد بخشی به مردم	۳	۰	۲	۲	۲	۲	۲	۳	۳	۳	۲	۱	۳	۳	۲
گسترش عقلانیت	۱	۲	۰	۳	۱	۲	۲	۱	۳	۳	۳	۳	۱	۱	۲
رشد و تربیت مردم	۳	۳	۳	۰	۱	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۰	۲	۲	۲
اصلاح قانون تشکله‌ها	۲	۳	۱	۱	۰	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۳	۲	۲
مساجد و روحانیت	۲	۳	۱	۳	۰	۰	۲	۱	۲	۳	۲	۲	۳	۱	۳
زنان	۲	۲	۱	۳	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۰	۲	۰	۲
تغییر کارکرد دولت از تصدی گری به حمایت گری و تسهیل گری	۲	۳	۱	۱	۲	۲	۲	۰	۳	۲	۳	۳	۳	۳	۱
حکمرانی مشارکتی (مردمی)	۳	۳	۱	۲	۲	۲	۲	۳	۰	۲	۳	۱	۳	۳	۲
همگرایی	۱	۲	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۲	۱	۲	۲	۱
گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت	۲	۳	۲	۳	۱	۱	۰	۲	۲	۲	۰	۱	۲	۲	۲
استخراج نظام مسائل	۱	۲	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی	۳	۳	۱	۲	۱	۲	۲	۲	۳	۲	۳	۱	۰	۲	۲
کوچک سازی دولت	۲	۳	۱	۰	۱	۲	۲	۳	۳	۲	۲	۲	۳	۰	۱
گفتمان‌سازی	۲	۳	۲	۲	۳	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۳	۲	۰

با کمک نرم‌افزار بررسی اثرات هر یک از متغیرها بر یکدیگر و میزان اثرپذیری و اثرگذاری هر متغیر نمایان می‌شود. و به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اجتماعی کمک می‌کند که اثرپذیری و اثرگذاری متغیرها را بشناسند. از متغیرهای اثرگذار استفاده نماید تا بیشترین تأثیر بر موضوع مدنظر ایجاد شود و متغیرهای اثرپذیر را مدیریت کند تا کمترین آسیب‌پذیری را



در خصوص موضوع مدنظر، شاهد باشد. همچنین پیشران‌های اصلی را برای رسیدن به هدف مطلوب را احصا نمایند.

در این پژوهش متغیرهایی را که اثرگذاری بالاتری بر آینده جامعه مطلوب اسلامی براساس حلقه‌های میانی دارند، ظرفیت لازم برای تمرکز و نقش‌آفرینی بیشتر دارا هستند، به‌عنوان متغیرهایی که صحنه آینده را رقم خواهند زد و نیروی پیشران تغییرساز هستند، برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی استفاده برد.

بر اساس خروجی نرم‌افزار مشاهده می‌شود که میزان اثرپذیری مستقیم (کمترین عدد در تعداد سطرها) و میزان اثرگذاری بر اساس بیشترین عدد در تعداد سطرها برای هر متغیر مشخص شده است. بر این اساس استخراج نظام مسائل، همگرای و زنان بیشترین اثرپذیری مستقیم و اعتماد بخشی به مردم، حکمرانی مشارکتی، تغییر کارکرد دولت از تصدی‌گری به حمایت‌دهی و تسهیلگری، به رسمیت شناختن گروه‌های مردمی و گفت‌وگو سازی بیشترین تأثیرگذاری مستقیم را بر سایر متغیرها داشته است.

جدول ۲: توصیف عددی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم مسائل شناسایی شده بر اساس خروجی میک میک

متغیرها	جمع نمرات سطرها (تأثیرگذاری)	جمع نمرات ستون‌ها (تأثیرپذیری)
نیروی جوان	۲۶	۲۹
اعتماد بخشی به مردم	۳۳	۳۸
گسترش عقلانیت	۲۸	۱۹
رشد و تربیت مردم	۲۷	۲۵
اصلاح قانون تشکله‌ها	۲۶	۱۵
مساجد و روحانیت	۲۸	۲۰
زنان	۱۷	۲۲
تغییر کارکرد دولت از تصدی‌گری به حمایت‌دهی و تسهیلگری	۳۱	۲۴
حکمرانی مشارکتی	۳۲	۳۱
همگرایی	۱۵	۲۹

متغیرها	جمع نمرات سطرها (تأثیرگذاری)	جمع نمرات ستون‌ها (تأثیرپذیری)
گفت‌وگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت	۲۵	۳۰
استخراج نظام مسائل	۱۱	۱۹
به رسمیت شناختن گروه‌های مردمی	۲۹	۳۲
کوچک‌سازی دولت	۲۷	۲۵
گفتمان‌سازی	۲۹	۲۶
Totals	۳۸۴	۳۸۴

۴-۲. تجزیه و تحلیل داده‌ها؛ تحلیل ساختاری و توصیف روابط بین متغیرها

ابزار تحلیل داده‌های پژوهش در این فصل تحلیل ساختاری است که خروجی‌های آن؛ توصیف روابط بین متغیرها، تحلیل اثرات متقابل مستقیم و تحلیل اثرات متقابل غیرمستقیم است.

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، درجه پرشدگی ماتریس ۸۷/۱۱ درصد بوده است که نشان می‌دهد عوامل انتخاب‌شده در بیش از نیمی از موارد بر یکدیگر تأثیر گذاشته‌اند. در جدول شماره ۳ تحلیل اولیه داده‌های ماتریس و آماره‌های آن قابل مشاهده است:

جدول ۳: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس متقاطع

ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	بدون تأثیر (تعداد صفر)	تقویت کم (تعداد یک)	تقویت‌کننده (تعداد دو)	توانمند ساز (تعداد سه)	جمع	درجه پرشدگی
۱۵×۱۵	۲	۲۹	۵۸	۸۸	۵۰	۱۹۶	۸۷,۱۱۱۱٪

با توجه به جدول فوق تعداد ۲۹ رابطه کاملاً بی‌تأثیر گزارش شده است که نشان می‌دهد در روابط دوجه‌دو، این مسائل نه بر هم اثری دارند و نه اثری می‌پذیرند. ۵۸ مورد رابطه با تأثیر کم گزارش شده است و ۸۸ رابطه با تأثیر متوسط و ۵۰ رابطه با تأثیر زیاد. بر اساس شاخص‌های آماری، ماتریس از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصدی برخوردار است که این



مسئله حاکی از روایی بالای پرسش‌نامه و پاسخ‌های آن است در جدول (۴) میزان پایداری تأثیرات مستقیم قابل مشاهده است.

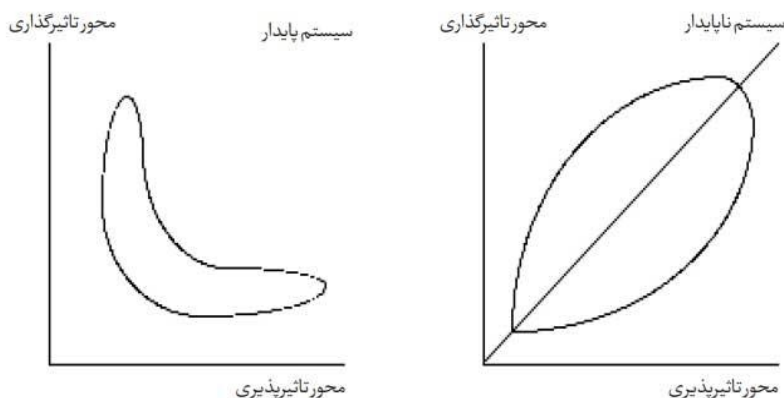
جدول ۴: میزان پایداری تأثیرات مستقیم

تأثیرپذیری	تأثیرگذاری	تکرار (چرخش ماتریس)
%۱۰۰	%۹۲	۱
%۱۰۰	%۱۰۲	۲

بر مبنای ماتریس اثرات مستقیم در روش تحلیل ساختاری مهم‌ترین متغیرهای اثرگذار و وابسته شناسایی می‌شود و مهم‌ترین متغیرهایی که اثرگذاری و وابستگی غیرمستقیم دارند بر مبنای محاسبه فواصل درجه اول متغیرها با همدیگر شناسایی شده و با افزودن داده‌های مربوط به تأثیر احتمالی، اثرگذاری و وابستگی مستقیم و غیرمستقیم قابلیت شناسایی دارند. شیوه توزیع متغیرها در صفحه، نشان‌گر پایداری و یا ناپایداری نظام است (گوتد^۱، ۲۰۰۳).

در روش تحلیل، اثرات متقابل با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک دو نحوه شیوه توزیع متغیرها مشاهده می‌شود که به سامانه‌های ناپایدار و سامانه‌های پایدار معروف هستند (نمودار ۲). در سامانه‌های پایدار متغیرها به صورت L انگلیسی است. جایگاه هریک از عوامل و نقش آن‌ها کاملاً واضح و مشخص است که سه گروه‌ها عوامل کلیدی یا متغیرهای با تأثیرگذاری بالا، متغیرهای نتیجه و متغیرهای مستقل را می‌توان ملاحظه نمود.

پیچیدگی در سامانه‌های ناپایدار بیشتر از سامانه‌های پایدار است. متغیرها در اغلب موارد حالت بینابینی از تأثیرپذیری و تأثیرگذاری دارند و حول محور قطری جای می‌گیرند. بنابراین تشخیص عوامل کلیدی را دشوار می‌سازد. در سامانه‌های ناپایدار متغیرهای تأثیرگذار، متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه سامانه، متغیرهای تنظیمی، متغیرهای مستقل و متغیرهای دوجهی قابل مشاهده هستند (گوده و همکاران، ۲۰۰۳).

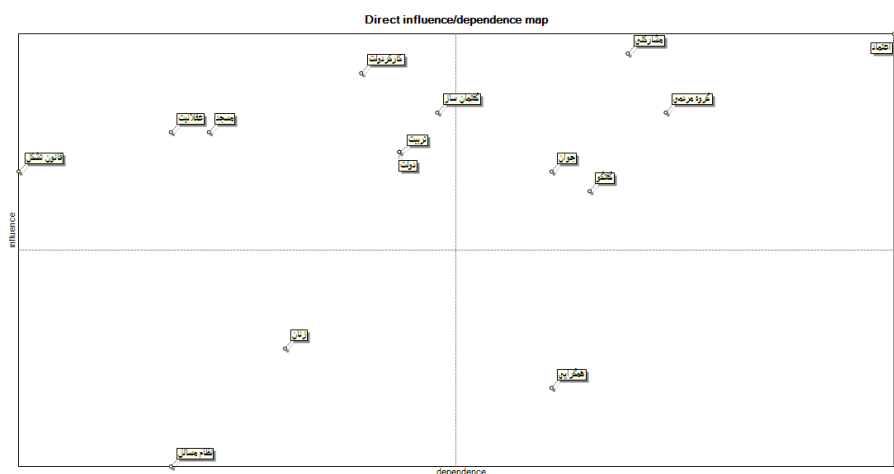


نمودار ۲: الگوی سامانه پایدار و ناپایدار

۳-۴. تحلیل نقشه‌های اثرات مستقیم و غیرمستقیم و متغیرهای مؤثر در آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی

هر یک از متغیرهای ماتریس تحلیل ساختاری در محوری دوبعدی ترسیم می‌شود. محور افقی جمع امتیازات در سطرهای یک متغیر هست و محور عمودی مجموع امتیازات ستونی یک متغیر را نشان می‌دهد. این ماتریس، ماتریسی مقارن است؛ بنابراین «با جمع کردن سطری، ستونی و مقیاس‌بندی محورهای مختصات، به هر متغیر می‌توان امتیازی سطری و ستونی اختصاص داد و آن را در فضای دوبعدی مکان‌یابی کرد. جمع سطری معرف تأثیرگذاری یک متغیر بر همه متغیرهای دیگر و جمع ستونی معرف میزان تأثیرپذیری یا وابستگی متغیر به همه متغیرهای دیگر است؛ بنابراین هر یک از مسائل یا متغیرها در فضای دوبعدی در نموداری چهاربخشی قابل مکان‌یابی خواهند بود» (مولایی و همکاران، ۱۳۹۵). آنچه از وضعیت نمودار و نقشه پراکندگی مسائل مهم و مؤثر در ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی می‌توان فهمید (نمودار ۳)، وضعیت ناپایداری یا پایداری سامانه است. با توجه به اینکه نمودار به شکل گلابی است و در آن نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم متغیرهای پژوهش قابل مشاهده است، ملاحظه می‌شود که بیشتر متغیرها در اطراف محور قطری و بالای صفحه پراکنده‌اند. به غیر از چند عامل محدود که نشان می‌دهند دارای تأثیرگذاری بالایی در

سامانه هستند، بنابراین می‌توان برداشت کرد که در آینده، ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی، وضعیت ناپایداری خواهد داشت.



نمودار ۳: وضعیت ناپایداری یا پایداری سامانه

با توجه به نتایج حاصله می‌توان تحلیل‌های مناسبی از مسائل مرتبط با آینده ساخت جامعه مطلوب بر اساس جریان حلقه‌های میانی در نظر گرفت.

با تطبیق نمودار ۳، بر نمودار ۱ و مقایسه آن دو، می‌توان برای هر متغیر، نوع اهمیت و محل قرار گرفتن آن در هر یک از ربع‌های نمودار ۳، بررسی و تحلیل کرد. نکته مهم این است که متغیرهای قرار گرفته در ربع اول (بالا و سمت راست) نمودار همگی می‌توانند قابلیت پیشران بودن در حلقه‌های میانی را داشته باشند و از این لحاظ باید به آن‌ها توجه بیشتری کرد.

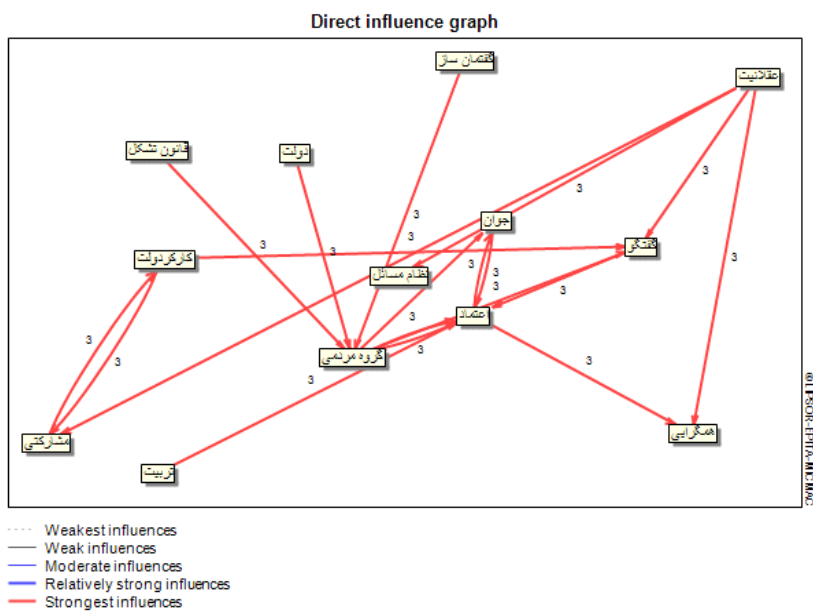
با تقسیم این متغیرها به چهار دسته مسئله با عناوین: راهبردی، اثرگذار، اثرپذیر و مستقل، می‌توان با رویکرد تحلیل ساختاری، آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی را بهتر مورد بررسی قرار داد. در جدول (۵)، این عوامل به تصویر کشیده شده است.

جدول ۵: عوامل مهم شناسایی شده مؤثر بر جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی

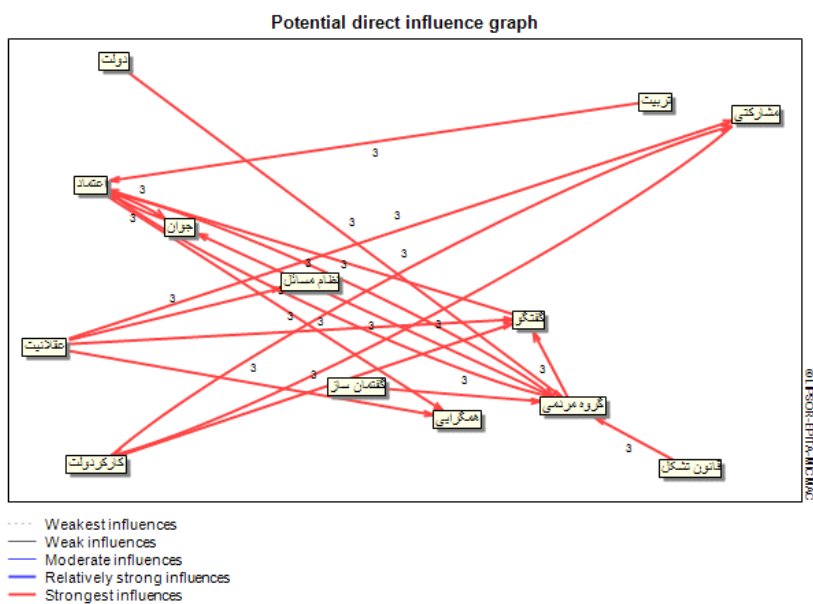
نوع عامل (متغیر)	محل قرارگیری در نمودار ۵	نام عامل / متغیر
راهبردی	ناحیه ۱، (شمال شرقی) اثرگذاری بالا اثرپذیری بالا	اعتمادبخشی به مردم حکمرانی مشارکتی گروه‌های مردمی گفت‌گو و تعامل بیشتر دولت و مردم نیروی جوانان
اثرگذار	ناحیه ۲، (شمال غربی) اثرگذاری بالا اثرپذیری پایین	گفتمان‌سازی تغییر کارکردهای دولت کوچک‌سازی دولت تربیت و رشد مردم گسترش عقلانیت مسجد و روحانیت اصلاح قانون تشکله‌ها
اثرپذیر	ناحیه ۳، (جنوب غربی) اثرگذاری پایین اثرپذیری پایین	زنان استخراج نظام مسائل
مستقل	ناحیه ۴، (جنوب شرقی) اثرگذاری پایین اثرپذیری بالا	همگرایی

۴-۴. تحلیل اثرات مستقیم و متغیرهای مؤثر بر آینده جامعه مطلوب اسلامی بر اساس حلقه‌های میانی

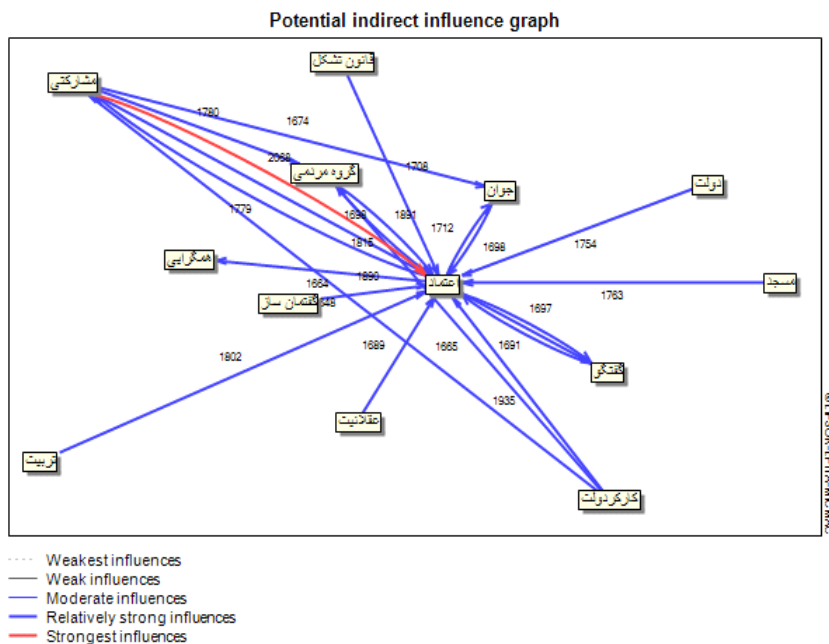
برای دسته‌بندی عوامل کلیدی و شناسایی پیشران‌ها می‌توان بر اساس نمودار تأثیرات مستقیم، تأثیرات بالقوه مستقیم و تأثیرات غیرمستقیم بالقوه اقدام نمود و آن‌ها را بر اساس نمودارهای ذیل ترسیم کرد تا فضای سناریونویسی برای آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی بهتر تشریح شود.



نمودار ۴: نمودار تأثیرات مستقیم



نمودار ۵: نمودار تأثیرات بالقوه مستقیم



نمودار ۶: نمودار تأثیرات غیرمستقیم بالقوه

برای مشخص کردن پیشران‌های کلیدی که اثرگذاری بسیار زیادی بر روندهای آینده و سناریوها خواهند داشت پس از تحلیل نرم‌افزار میک‌مک و شناسایی پیشران‌ها در سه حوزه (دارای تأثیر مستقیم، دارای تأثیر غیرمستقیم، دارای تأثیر مستقیم بالقوه) نسبت به دسته‌بندی آن‌ها اقدام شد. پیشران‌هایی که در هر سه حوزه دارای اشتراک و تکرار بودند به‌عنوان پیشران‌های کلیدی آینده ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی شناسایی شدند و سایر پیشران‌ها که فقط در حوزه دارای تأثیر غیرمستقیم و بالقوه اشتراک داشته‌اند به‌عنوان پیشران‌های کمتر استراتژیک شناسایی شده‌اند. پیشران‌ها و یا متغیرهای تنظیمی نیز به علت قرار گرفتن از ابتدا در محیط نرم‌افزاری و همچنین به علت عدم تکرار در هیچ‌یک از این سه حوزه به‌عنوان متغیرهای تنظیمی شناسایی شده‌اند. بر اساس این دسته‌بندی و همچنین میزان اثرگذاری هریک از دسته‌بندی پیشران‌ها سناریوهای آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی ترسیم شده است.

جدول ۶: تفکیک متغیرها

متغیرهای کلیدی و استراتژیک	متغیرهای کمتر استراتژیک	متغیر تنظیمی
اعتمادبخشی به مردم	نظام مسائل	زنان
حکمرانی مشارکتی	همگرایی	مساجد و روحانیت
گروه‌های مردمی		
نیروی جوانان		
گفتگو و ارتباط مردم و دولت		
دولت		
تشکل‌ها		
تغییر کارکرد دولت		
گفتمان‌سازی		
گسترش عقلانیت		
تربیت و رشد مردم		

با مشاهده اطلاعات به دست آمده از نمودار شماره ۳ و جدول شماره ۲ و ۵ و ۶ می‌توان نتیجه گرفت مهم‌ترین متغیرها که مسائل راهبردی آینده جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی را شامل می‌شوند و بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری نسبت به سایر مسائل دارند عبارتند از: «اعتماد بخشی به مردم»، «حکمرانی مشارکتی» و «به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی» به همراه «گفتگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت» و «نیروی جوانان» که قابلیت و ظرفیت تبدیل شدن به مسائل کلیدی و اصلی در آینده را دارا می‌باشند و قدرت راهبردی بیشتری در مقایسه با سایر مسائل دارند که باید به این عوامل توجه جدی شود و با کنترل و بهبود این مسائل آینده را به سمت آینده مطلوب رهنمون ساخت.

مسائل اثرگذار که اثرگذاری بسیار بالایی داشته ولی تأثیرپذیری اندکی از سایر مسائل دارند هستند. این موارد عبارتند از: «گفتمان‌سازی، تربیت و رشد مردم»، «گسترش عقلانیت»، «تغییر کارکرد دولت از تصدی‌گری به حمایت‌گری و تسهیل‌گری» و «کوچک‌سازی دولت». این مسائل به راحتی قابل کنترل نیستند و با تغییر این مسائل سایر مسائل به شدت تأثیر

می‌پذیرند. بنابراین برای رسیدن به جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی باید به تقویت این عوامل اهتمام ورزید.

مسائلی چون «اصلاح قانون تشکله‌ها»، «زنان» و «نظام مسائل» از جمله مسائلی هستند که مستقل و مستثنا هستند و در ایجاد تغییر در سایر مسائل نقش چندانی ندارند و می‌توانند به صورت مستقل مورد مطالعه قرار گیرند. هرچند متغیر «زنان» و «مساجد و روحانیت» به دلیل قرار گرفتن جز متغیرهای تنظیمی می‌تواند نقش تنظیم‌گری نسبت به سایر مسائل داشته باشند.

نکته مهمی که باید مورد توجه قرار گیرد بر اساس سه نمودار فوق مشاهده می‌شود که اعتماد بخشی به مردم بیشترین ارتباط و قوی‌ترین رابطه را با سایر متغیرها دارد و با تمرکز و برنامه‌ریزی بر روی این مؤلفه می‌توان آینده مطلوب را رقم زد.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

هدف اصلی این پژوهش تحلیل ساختاری عوامل و متغیرهای مرتبط با ساخت جامعه مطلوب اسلامی بر اساس جریان حلقه‌های میانی مردم پایه بود. بدین منظور با رویکرد آینده‌نگاری راهبردی، ابتدا متغیرها و عوامل کلیدی از آثار موجود شناسایی شد و در نهایت ۱۵ متغیر اصلی احصا شد. با روش تحلیل تأثیر متقاطع پرسش‌نامه مربوطه تهیه شد و تأثیر و تأثر متغیرها بر یکدیگر با کمک ۱۲ نفر از خبرگان نمره‌دهی شد، در گام بعد میانگین نظرات خبرگان در نرم‌افزار میک مک وارد شد و نمودارهای خروجی نرم‌افزار نشان داد که ۵ متغیر «اعتماد بخشی به مردم»، «حکمرانی مشارکتی» و «به رسمیت شناختن و اختیار دادن به گروه‌های مردمی» به همراه «گفت‌وگو و ارتباط بیشتر مردم و دولت» و «نیروی جوانان» پیشران‌های اصلی ساخت جامعه مطلوب بر اساس حلقه‌های میانی هستند. با انجام روند پژوهش ارتباط هر متغیر با سایر متغیرها و اثراتی که در آینده بر روی یکدیگر خواهند داشت، مشخص شد. این امر باعث شد نگاهی کلان و آینده‌نگر به مسائل موجود درباره ساخت جامعه مطلوب بر اساس جریان حلقه‌های میانی و میزان ارتباط، تأثیرگذاری و اثرپذیری هر



متغیر را با مشورت خبرگان و صاحب‌نظران و دقت بالا با کمک نرم‌افزار میک‌مک پیش‌روی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اجتماعی قرار دهد. داشتن تصور نسبت به آینده و آمادگی برای ورود به شرایط آینده کشور مخاطرات را کاهش داده، فرصت‌های طلایی را می‌تواند ایجاد کند و از غافل‌گیری‌های احتمالی جلوگیری به عمل آورد. بر این اساس نتایج حاصل از این پژوهش به‌صورت پیشنهادات راهبردی زیر توصیه می‌شود.

همگرایی و حکمرانی مشارکتی اثرپذیری بالایی از حلقه‌های میانی دارند و یکی از عوامل مهم حفظ و تقویت همگرایی ملی و حکمرانی مشارکتی، رشد جریان حلقه‌های میانی است. اعتماد بخشی به مردم در جمهوری اسلامی، اثرگذاری بالایی بر حلقه‌های میانی خواهد داشت بنابراین برای حفظ و رشد حلقه‌های میانی و حداکثرسازی ظرفیت‌های مردمی از این طریق باید برای افزایش اعتماد بخشی مردم برنامه‌ریزی‌های مستمر و دقیق داشت.

تصدی‌گری هرچه بیشتر دولت و وجود دولت بزرگ رابطه معکوس با جریان حلقه‌های میانی دارد. در نتیجه افزایش تصدی‌گری دولت کاهش حلقه‌های میانی و نقش‌آفرینی آن‌ها را به همراه خواهد داشت. برای جلوگیری از چنین شرایطی تغییر کارکرد دولت و سوق به سمت حمایت‌دهی و تسهیلگری باید در اولویت‌ها قرار گیرد.

نیروی جوانان رابطه مستقیمی با جریان حلقه‌های میانی دارد؛ زیرا ویژگی‌های جوانان در رابطه مستقیم با ویژگی‌های حلقه‌های میانی است. بنابراین توجه به جوانی جمعیت و بهادادن به جوانان در امورات مختلف کشور رشد جریان حلقه‌های میانی و ساخت جامعه مطلوب را به همراه خواهد داشت.

مساجد و روحانیت همچنین زنان جامعه زمینه‌سازهای حفظ و رشد حلقه‌های میانی هستند. همان‌گونه که در فرایند انقلاب اسلامی نقش‌های اساسی در به صحنه آوردن ظرفیت‌های مردم ایفا می‌کردند. بنابراین یکی از راهبردهای اصلی توجه جدی به کارکردهای مساجد و روحانیت و گسترش نقش‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مساجد است تا زمینه‌ای برای رشد و گسترش حلقه‌های میانی در جامعه باشند.

ایجاد سازوکارهای قانونی و رفع موانع نقش‌آفرینی حلقه‌های میانی از ضروری‌ترین امور است. در این راستا توجه جدی به اصلاح قانون تشکله‌ها به‌عنوان یکی از سازوکارهای قانونی مورد نیاز برای گسترش حلقه‌های میانی باید موردتوجه مسئولین امر باشد. تربیت و رشد مردم و گسترش عقلانیت در جامعه در مسیر حفظ و رشد جریان حلقه‌های میانی از راهبردهایی است که از اهمیت ویژه برخوردار است؛ زیرا بازیگر اصلی حلقه‌های میانی خواصی از خود مردم هستند که باتریت مردم و گسترش عقلانیت به پرورش این بازیگران همت گمارده و در کنار آن گفتمان‌سازی برای این امر خطیر این مسیر را بسیار تسهیل می‌کنند.

حلقه‌های میانی، مؤلفه‌هایی دارد که می‌تواند به‌صورت بالقوه وجود داشته باشد و عدم قطعیت‌هایی را در آینده به همراه داشته باشد؛ سیاست‌گذاران و مدیران باید به این عدم قطعیت‌ها برای جلوگیری از غافل‌گیری از تحولات آینده توجه جدی داشته باشد که این امر دیده‌بانی مستمر و پایش جامعه را می‌طلبد.



فهرست مطالب

- آراسته خو، محمد (۱۳۷۴). *نقد و نگرشی بر فرهنگ اصطلاحات علمی اجتماعی*، نشر گستره
- ثقفی، فاطمه؛ محمدپور، مریم (۱۳۸۸). *مدل ارزیابی متوازن عملکرد پروژه‌های آینده‌نگاری فناوری اطلاعات*، فصلنامه سیاست علم و فناوری.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۲). *جامعه‌شناسی نظم*، تهران، نی، چاپ دوم، ص ۶۶.
- خلیلی، ابراهیم؛ زروندی، جواد؛ تنهایی، علیرضا (۱۴۰۰). *جامعه اسلامی مطلوب در اندیشه مقام معظم رهبری (با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی)*. فصلنامه علمی مطالعات انقلاب اسلامی. ۱۸ (۶۷)
- خیاطیان، محمدصادق (۱۴۰۱). *سخنرانی در همایش «جریان‌های حلقه‌های میانی؛ پیشران حکمرانی مردمی، نشانی* <https://dolat.ir/detail/387331>
- رنجبر، هادی (۱۳۹۱). *نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی راهنمایی برای شروع*. مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، شماره ۲۵۰.
- ربانی، طاها (۱۳۹۱). *کاربرد رویکرد آینده‌پژوهی و تفکر راهبردی در برنامه‌ریزی توسعه شهری*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- زالی، نادر (۱۳۹۲). *آینده‌نگاری راهبردی در برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای تهران*. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- عیوضی، محمدرحیم؛ شیروانی ناغانی، مسلم (۱۳۹۶). *نقدی بر معرفت‌شناسی مطالعات مربوط به آینده، با تأکید بر عقلانیت آینده‌نگاری راهبردی*، دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های معرفت‌شناختی، شماره ۱۳، بهار و تابستان
- عیوضی، محمدرحیم؛ پوردانش، سیدسامر (۱۳۹۹). *فهم مبانی نظری و ابعاد جامعه اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری*، دومین همایش ملی حکمرانی اسلامی
- طاهری دمنه، محسن؛ نادری خورشیدی، علیرضا (۱۳۹۳). *آینده‌نگاری منابع انسانی در نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از روش تلفیقی سناریوپردازی و تحلیل اثرات متقاطع*. فصلنامه منابع انسانی ناجا، ۹ (۳۶).
- مولایی، محمدمهدی؛ طالبیان، حامد؛ قراری، فریما (۱۳۹۶). *تحلیل ساختاری به روش میک-مک در آینده‌نگاری راهبردی*. دو فصلنامه آینده‌پژوهی ایران، ۲ (۱).

- مجد رحیم آبادی، امید؛ فتح‌الهی، افسون (۱۳۸۷). معرفی آینده‌نگاری نیم‌نگاهی به تجربه آغازین ژاپن، آلمان و ایران، فصلنامه رشد فناوری، ۹۷
- ناظمی، امیر؛ قدیری، روح‌الله (۱۳۸۵)، آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا، تهران، مرکز صنایع نوین.



References

- Gordon, Theodore. (1994). Trend Impact Analysis, AC/UNU Millennium project.
- Godet, M. Meunier, M. Roubelat, F. (2003). Structural analysis with MICMAC method and actors' strategy with MACTOR method, Futures Research Methodology, No. 2.
- Kuosa, T. (2011). Practising Strategic Foresight in Government: The Cases of Finland, Singapore, and the European Union. S. Rajaratnam School of International Studies, Nanyang Singapore
- Slaughter, R. (1998). Futures studies as an intellectual and applied discipline. American Behavioural Scientist, 42(3): 372–385
- Godet, M., & Durance, P. (2011). Strategic foresight for corporate and regional development, DUNOD–UNESCO–Fondation Prospective et Innovation, Paris

